

İSLÂMÎ İLİMLER
ARAŞTIRMA VAKFI

İSAV'IN 50. YILINA ARMAĞAN

Kitabın Adı

İSAV'IN 50. YILINA ARMAĞAN

Yayına Hazırlayanlar:

Dr. İsmail KURT – Seyit Ali TÜZ

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı

Sayfa Tertibi:

Dr. İsmail KURT

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı

Koordinatör ve Editör:

Prof. Dr. Bedreddin ÇETİNER

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Mütevelli Heyet Üyesi

Baskı:

SEÇİL OFSET

100. Yıl Mahallesi Massit Matbaacılar Sitesi 4. Cadde No: 77

Bağcılar, İstanbul (0212) 629 06 15 info@secilofset.com

Sertifika No: 44903

1. Basım:

İstanbul, Ekim 2020 / 2000 adet basılmıştır.

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI

İskender Paşa Mahallesi, Kâmil Paşa Sokak, No. 5; 34080

Fatih/İstanbul, Tel.:(0212) 523 54 57 Faks: 523 65 37

Web Site: <http://www.isavvakfi.org>–isav.org.tr

e-posta: isav@isavvakfi.org – isav@isav.org

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı'nın Hediyesidir.

Vakfımıza, Bakanlar Kurulu'nun 29.11.1989 tarih ve 89-14837 sayılı kararıyla vergi muafiyeti tanınmıştır.

MEDİNE'DE KUR'ÂN VAHYİ VE NİHAİ AMAÇLAR

Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN*

Giriş

622 tarihinde Medine'de ne oldu? Rasûlullah'ın Medine'ye gelirken zihninde nasıl bir dünya ve nasıl bir hayat vardı? Şöyle de sorabiliriz: Medine'de on yılda Müslüman toplum kendi kendine mi oluştu, Hz. Muhammed mi oluşturdu, yoksa vahyin yönlendirmesi ve müdahalesiyle mi oluştu?

Tarihî gerçekleri göz önüne aldığımızda, bu zaman diliminde Kur'ân'ın hidayeti ve Hz. Muhammed'in liderliğinde şahsına münhasır bir cemiyetin meydana geldiğini görürüz. O esnada çok güzel gelişmeler yanında, beşerî doğallıktan neş'et eden nahoş hadiseler yaşanmakla birlikte güzellikler ve iyilik, diğerlerini gölgede bıraktı. Hadiselerin bütün detayları değil ama ana noktalarına ilişkin Kur'ân'da açık anlatımlar ve pekçok işaret vardır. Kelimenin varlığı olgunun da varlığı, olayın yaşandığı anlamına gelir. Bu prensipten hareketle diyoruz ki velev ki tamamı Kur'ân nassına yansımaya bile Medine'deki nüzûl devrinde, bazen inananları yönlendirmek, bazen dizginlemek, bazen terbiye etmek, bazen diğerlerine cevap vermek, bazen de olayların gelişim seyrine mutabık kalmak için âyetler nâzil olmuştur. Söz konusu âyetlerde yer alan kelimelerde, kavramlarda, uzun ya da kısa anlatımlarda, din kavrayışının gelişimi ve dönüşümü, küçük guruplardan nasıl büyük bir topluluğun doğduğunu, yeni bir medenî durumun zuhur ettiğini gözlemlemekteyiz.

Bu yazımda yukarıda işaret ettiğim durumun 622-632 arasında teşekkülünü, bazı konulara ilişkin âyetlerden izlemeye çalışacağım. Sözü ettiğim konuların itikattan ahlâka, ibadetten sosyal yapıya geniş bir yelpazeyi içermesine dikkat ettim. Asıl hedefim ise vahyin buna dair söylemlerinde gözetilen nihai amaçları tespit etmektir. Geçmişin tahlilinden çağımıza, bizim dünyamıza, şu ânımıza ve geleceğimize ışık tutacak çıkarımlar yapmayı da hedefliyorum. Detaylara geçmeden önce, bu yazının Mekke ve Kur'ân'ı ele alan yazımızın¹ devamı olduğunu, nüzûl seyrini bütüncül kavramak için ikisinin peş peşe okunmasının yararlı olacağını belirtmeliyim.

A. Medine Mekke'de Başlar

Ulûmu'l-Kur'ân'da ve tefsir usûlünde, Kur'ân'ın yirmi yılı aşkın vahiy sürecini taksim ederken metnin dil, ifade ve söylem özellikleri esas alınarak Mekkî-Medenî ayrımı yapılır. 'Ey insanlar!' hitapları, tevhidî tasdik ve ahirete imana çağıran ifadeler, kıssalar, yeminler, hurûf-u mukatta'a çoğunlukla Mekke'de kullanılmıştır, ama bunlar Medine'de inen surelerde de vardır. Medine devrine özgü savaş ve cihada, amel ve ibadete dair âyetler Mekke'de de inmiştir. Böyle birçok konu âyetlerde işaret edilmiş, tamamlanması veya uygulaması ise Medine'ye kalmıştır.

Yine Müzzemmil Sûresi'nin son âyeti, Rûm Sûresi'nin ilk âyetleri, "O topluluk bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp gidecekler"² gibi âyetler, geleceğe dair işaretler, Medine devrinde olacakların ipucudur.³ Bu içli-dışlı yapısı nedeniyle diyoruz ki, Medine'deki yapılanma ve yeni bir düzenin tesisine dair emirler,

---

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir AB Dalı öğretim üyesi, iscaliskan@ankara.edu.tr

¹ İsmail Çalışkan, "Kur'ân Vahyinin Mekke Yıllarında Kelimelerle ve Kavramlarla Zihniyet İnşası", *Kur'ân Nüzulünün Mekke Dönemi Sempozyumu*, Çorum 2013, ss. 257-274.

² Kamer 54/45.

³ İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Daru Hecr, Kahire 2001, XXII, 157.

yönlendirmeler ve tavsiyeler, Medine devrinin Mekke'de başladığına işarettir.

Kur'ân vahyinin Medine yılları ile mukayese yapılarak Mekke döneminde 'muamelat ve ahkâm tam teşekkül etmemiştir' denebilir. En dikkat çeken uygulamalar namaz ve infaktır. İhtiyaç sahiplerine yardımda bulunma (*infâk*) ve güzel borç verme (*karz-ı hasen*), Mekke döneminde gönüllülük esasına dayandırılmış ve teşvik edilmişken,⁴ Medine döneminde hem gönüllülük devam edecek hem de zekât verilmesi şartı getirilecek, ribadan uzak durma, helâl ticaretle kazanma gibi yavaş yavaş ahlâkî-hukukî yapıya dönüştürülecek,⁵ namaz da bütün vakit ve eda biçimiyle dinin tezahür ettiği ibadetlerin başına yerleşecektir.⁶

İbadetler, helâl-haram ve ahkâmın Mekke'de hem uygulama imkânı yoktu, hem de henüz insanların içselleştirmemişlerdi. Hz. Âişe'nin şu sözü anlatmak istediğimiz hali güzel özetler: "Başta Kur'ân'ın cennet ve cehennem anlatıldığı uzun sûreler indi. İnsanlar İslâm'ı kabul edince helâl ve haram hükümler geldi. Şayet önce, 'Şarap içmeyin' inseydi, 'Asla şarabı bırakmayız' derlerdi. Eğer 'Zina yapmayın' inseydi, 'Asla bırakmayız.' derlerdi."⁷ Şu halde yükümlülükler, serbestler, yasaklar, cezalar, kısaca ahkâm ve muamelat, yaşanan durum ile mütenasip gider, çünkü Kur'ân-ı Kerim'in anlatımlarından ulaştığımız kavrayışa göre yaşanmayan din, din değildir. Mekke'deki hazırlık bir alıştırma, sevdirmeye ve benimsetmeye sürecidir; zoraki ve kerhen kullandırma asla değildir.

İki devir arasındaki tekâmüle bir örnek de Mutaffifin sûresidir. Mekke'nin son zamanlarında veya Medine'nin ilk yılında indiği söylenen⁸ sûrenin muhtevası, iki devir arasında bir geçiş du-

⁴ Müzzemmil 73/20; Tegâbün 64/16-17; Hadîd 57/10-11.

⁵ Bakara 2/215, 245, 254, 261-281; Âl-i İmrân 3/130; Tevbe 9/60; Rûm 30/39.

⁶ Bakara 2/238.

⁷ Abdurrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, Fedâilü'l-Kur'ân, III,352; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Fedâilu'l-Kur'ân 6; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa Muhammed ve dğrl., 1.baskı, Kahire 1421/2000, I,64.

⁸ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*, thk. el-Hâcc Şerîfî, Beyrut 1990, IV,482; Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî en-

rumuna işaret eder. Özellikle hayatın en belirgin taraflarından birisi olan ticarî muamelelere dair ciddi eleştiriler vardır; tersinden bakarsak ticarî ahlâkın temeli atılmıştır. O, sonraki yıllarda nasıl bir düzenin meydana geleceğine ya da getirileceğine dair önemli bir ipucudur.

‘Medine Mekke’de başlar’ dediğimiz hususa ilişkin âyetlerden örnek böyledir. Hz. Peygamber’in de Mekke’de iken Medine’ye yönelik bir takım girişimlerini görüyoruz. Akabe biatları ardından Ubey b. Ka’b ve Mus’ab b. Umeyr’i Medine’ye öğretici ataması, Râfi’ b. Mâlik ez-Zurkî ile halka okuyup öğretmesi için Kur’ân âyetlerinin yazıldığı belgeleri Medine’ye göndermesi,⁹ onun gelecek perspektifine dair verilerdir.

İki şehir arasındaki ilişkinin Medine’de tersine döndüğünü, yani orada Mekke devri olaylarına sık sık atıflar yapıldığını, oradaki olayların Medine’yi meşgul ettiğini görürüz. Mekke’ye olan ilginin kesilmemesi, Mekke’nin Medine’de devam ettiği ve orada tamamlandığı anlamına gelir.

B. Vahiy-Olgu/Olay İlişkinin Medine’deki Pratik Yansımaları

Yesrib, hicret gerçekleşmeden beş asır önce büyük bir göç almıştı. On bine yakın nüfusun büyük kısmı Evs ve Hazrec kabilelerinden oluşan müşrik Araplar (6 bin civarında), hatırı sayılır miktarda Yahudi (4 bin civarında) vardı. Müslüman kitlenin Medine’ye göçü ile birlikte nüfus on bini aştı.¹⁰ Bu nüfusla zamanın

---

Nisâbü’rî, *Esbâbu Nüzûlî’l-Kur’ân*, thk. Kemal Besyûnî Zağlûl, 1. baskı, Beyrut 1411/1991, s. 474-475; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XIV,280. ⁹ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe fî Marifeti’s-Sahâbe*, thk. A. M. Muavvid ve diğerleri, Beyrut 1427/1996, II, 243; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, Kalkuta 1853, II, 190; Ebü’l-Hasan Nureddin es-Semhûdî, *Vefâü’l-Vefâ bi Ahbâri Dâri’l-Mustafâ*, thk. M. M. Abdulhamid, Beyrut 1393/1971, III, 857; Mustafa Ağırman, “Hz. Peygamber’in Medine’yi İslâmlaştırması ve Hicret Projesi”, *EKEV Akademi Dergisi*, c. 1, s. 2, 1998, s. 67-68.

¹⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. S. Tuğ, Ankara 2003, I,183; Mustafa Safa, “Hicret Öncesi Medine’de (Yesrib’de) Sosyal ve Dini Hayat”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Temmuz-Aralık 2012, 6(12), s. 197-25.

oldukça büyük bir şehri sayılan Yesrib’de merkezî bir otorite ve yönetim yoktu, kabile düzeni hâkimdi. Etnik ve dinî farklılıklara rağmen toplum yapısı üçlü sistemden, yani hürler, köleler, bir de kölelikten kurtulmuş ama hürler sınıfına giremeyen mevaliden oluşuyordu. Yahudiler dinlerine bağlıydı, müşrikler ise evlerindeki puta, özel günlerinde büyük put Menât’a tapar, Mekke’ye hacca giderlerdi.¹¹

Şüphesiz hicret yeni bir dünyaya kapı açmıştır. İnanç, ibadet ve ahlâkî davranış yanında sosyal hayatta yerleşik kalıpların dışına çıkarak yeni bir bakış ve renk ile ortaya çıkan İslâm vahyi, Yesrib ufuklarında yükselmeye başladığında, sadece bu şehir için değil bütün bölgeyi hatta dünyayı derinden etkileyecek ve değiştirecek bir adımın atıldığını kim bilebilirdi ki!

Medine’de inen âyetlerde Müslüman toplumun mütecanis yapıya kavuşmasına ve İslâmî rengi tezahür etmiş bir inşaya ulaşmasına yönelik gündelik yaşamın ve beşerî ilişkilerin pek çok alanında düzenlemeler veya yol göstermeler yer almıştır. Bunlar şu iki noktada temayüz eder:

1. Müslümanın göstergeleri: İman, sâlih amel, davranışların standardı olarak ahlâk.

2. Müslüman cemiyetin yapıları ve yapıtaşları: Mü’min kişi/lik, aile mescid, ümmet, hükümler, ilkeler.

Birinci kısımdakiler dinin mü’minde yerleşmesini ve tezahürünü; ikinciler dinin varlık haline bürünmesi, külli bir yapı halinde tezahür ve tecessümünü anlatmaktadır. Bunların biri diğerinden bağımsız değildir; dolayısıyla âyetlerde, bir ilişkiler ağı, bazen iç içe bazen ortak bir konu üzerinden söz konusu edilmektedir. Medine devrinde inen sûrelerde bu anlatımın izlerini bula-

---

¹¹ Safa, “Hicret Öncesi Medine’de (Yesrib’de) Sosyal ve Dini Hayat”, s.201-208.

biliriz, bir âyeti okurken bazen bir iki konuya bazen peş peşe gelen âyetlerde bu konulara değinmesi onun bu iç içe yapısından kaynaklanır. Bizi burada üsluptan çok söylenenler ilgilendirdiği için, yukarıdaki ikili tasnifi biraz daha belirgin hale getirmek istediğimizde âyetlerin şu beş mevzu üzerinden Müslüman kişiliğın ve onun cemiyetinin meydana gelişine öncülük ettiğini ve süreç boyunca daima destek verdiğini görürüz:

1. İman - sâlih amel ayrılmazlığı
2. Ahlâk ve ahkâmın iç içeliği
3. Beşerî ilişkiler merkezi olarak aile
4. İktisadî ilişkiler siyaseti
5. Erdemli mü'minler toplumunun (*ümme*t) teşekkülü ve yönetimi

'Öncülük' ve 'destek' kelimelerini kısaca izah edelim. Ulûmu'l-Kur'ân'da ve tefsir usûlünde sebep-i nüzûlü bulunmayan âyetlerden bahsedilir. İşte bunlar sahabeye öncülük eden, yol gösteren âyetlerdir. 'Destek' ise özel bir sebep üzere inen, sahabenin sorularını ve sorunlarını çözen, müşriklere ve kâfirlere cevap veren ya da onların yanlışlarını ortaya döken âyetlerin gerçekleştirdiği şeydir.

1. İman - Salih Amel Ayrılmazlığı

"Din nedir?" ya da "Din insandan ne ister?" denilirse, kısaca iman ve sâlih ameldir deriz. İman insana Allah'ın yarattığı kul olma ve mü'min şuurunu kazandıran temel öğedir, bilinçli bir bağlanmadır. Mekke'de başlayan Mü'min bilinci inşası Medine'de devam etmiştir, bu süregiden bir olgudur; çünkü insan günden güne değişebilen, geliştirilebilen, eğitilebilir, farklı pozisyonlarda farklı tepkiler verebilen bir varlıktır. Onu tepkilerinde yönlendiren başat manevî güçler iman, vicdan ve hislerdir. İnsan davranışlarını en fazla yönlendiren etken inançtır; inanç ile yaşama

arasında güçlü ilişki buradan gelir. İman gücünün insanda meydana getirdiği güç ve dış tepkileri (termodinamik), Mekke’de tevhid tasdik ve ahiretin varlığına ikna olmaktır. ‘Tasdik’ ve ‘ikna’da hafif zafiyet bile imansızlığın başlangıcı demektir. Aşağıda detaylandıracağımız ‘mansızlığın giderilmesi’ dendiğinde ilk akla gelen nokta burasıdır ve o, Kur’ân’ın başından sonuna kadar ilk sıraya koyduğu meseledir.

Medine’deki tasdik ve iknayı *bağlanma, inanma, kopma, yeniden oluşma* kavramlarıyla şöyle de ifade edebiliriz: *İnanma*, bağlanmanın en güçlü hâli, kabul etme ve teslimiyet yani mü’min olmaktır. Bunun özü, Allah’ı, bütün âleme hükmeden tek ve eşsiz bir ilah ve Rabb kabul etmedir (tevhid). *Bağlanma*, iman ile Allah’a ve aşkın bir âleme itaat ve teslimiyet; dünyevi düzlemde ise lidere itaat, aynı inancı paylaşanlarla birliktelik ve o topluluğa aidiyet hissidir. *Kopma*, içinde bulunulan ve fitrata aykırı olan din ve tanrı düşüncesinden, böyle bir tasavvura iman edenlerden, materyalist ahlâktan, küfür toplumunun dinî, siyasî, ekonomik ve ticarî düzeninden ilişkiyi kesme ve ayrılmadır. ‘Kopma’ beşerî ilişkileri tamamen kesme anlamında değildir; yine aynı toplumda yaşamaya devam edilebilir, ama ‘ben ayrırım’, ‘ben onlardan değilim’, ‘o/onlar, öteki’ bilinci doğmuştur. Dolayısıyla buradaki ‘öteki’, ‘benimle aynı inanç, ahlâk ve davranış biçimini (sâlih ameli) paylaşmayan’ anlamındadır, dışlayıcı anlamda değildir. Dışlama, Mekke’de müşrik taraftan; Medine’de Yahudi ve münafık cemahtan gelmiştir. *Yeniden oluşma*, ortak manevî niteliklere yönelmiş, inanç ve ahlâkta aynı zemine yerleşmiş, ibadet bilinci kendine özgü davranışlara tekâmül etmiş mü’minlerden müteşkil basit guruplardır; zamanla cemaate, nihayet ümmete doğru büyüme istidadı göstermiştir.

Tevhid sadece itikat yani Allah’ın birliğine iman değildir, ‘iman ettim’ demekle kalmamalıdır, insanın hal ve davranışlarında kendini belli etmelidir. Tevhid itikadın yerleştiği topraktır;

Allah'ı, yaratan, idare eden, rızık veren, yaşatan ve öldüren en yüce ve yegâne kudret olarak kabul etmektir.¹² Bu bilinci daimî bir kuvvet olarak akılda tutulmalıdır (*tezekkür, zikrâ*).¹³ Âyetlerde yaşamın her adımında tevhid bilincinin sergilenmesi istenir, bu sebeple iman ile sosyal işler bir biriyle bir ağ ilişkileri düzeninde anlatılır. Bu anlatılar yapılırken iman-sâlih amel ayrılmazlığı vurgusu yapılır. Sosyal alanda tevhid, her bakımdan eşsiz olan Allah'a inananlardan meydana gelen topluluktur.

İman, şahsa, yapıp etmelerinde yönlendiren Müslüman bilinci kazandırır, kazandırılması beklenir; ibadetler ise dinin derûnî tezahürüdür. Konumuz için önemli olan taraf, dinde iman ve sâlih amelin bir birinden ayrılmaz iki unsur olarak sürekli vurgulanmasıdır. İman ve sâlih amel o kadar iç içe örülmüştür ki, birisi sökülüp çıkarılsa adeta din adına bir şey kalmaz. İşte iman-sâlih amel bağı budur. Dinin Allah-kul ilişkisindeki görünen yüzü ibadetlerdir, bunlar sâlih ameller listesinin en başına yazılanlardır. “*İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar...*”¹⁴ âyetlerinde imanını sözle açıklayan kimsenin onu sâlih amelleri yapmak suretiyle gerçekleştirmesi kastedilmiştir.¹⁵

İbadetin en anlamlı ve gösterişli hali ise sadece Allah'a secde etme, onun divanına durma, onun önünde eğilmedir. ‘Sadece Allah huzurunda durmak, ona secde etmek’ Kur’ân vahyinin ilk gününden¹⁶ itibaren sürekli vurgulanmıştır. İlerleyen süreçte namazın bütün erkânıyla ikamesine doğru gelişme izlenmiştir.¹⁷ Mü’minin hemcinsleriyle ve diğer varlıklarla ilişkilerinde de iman

---

¹² Bakara 2/96-100.

¹³ Âl-i İmrân 3/41, 135, 191; Enfâl 8/45; Nûr 24/31; Ahzâb 33/21, 41; Münâfikûn 63/9.

¹⁴ Bakara 2/25.

¹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, I,406.

¹⁶ Alak 96/9-14, 19.

¹⁷ Bakara 2/104, 109-110, 125, 127-129.

bilinci etkindir, Allah rızasını¹⁸ gözettiği sürece onlar sâlih amel kapsamına girer.¹⁹ İmanın bu iki boyutu Medine’de bütün kuvvetiyle işlevsel hale gelmiştir, iman her an her yerde sınavdadır. Bu yüzden sâlih amel öylesine stratejik, öylesine kapsamlıdır ki en bilinen ibadetten basit davranış kuralının uygulanmasına kadar her türlü mü’mince davranışı, hatta düşünceyi içine alır. Bunlar iyi, yararlı ve faydalı işler olmaları bakımından hem Allah’ın hem de insanların razı olduğu işlerdir. Anlatmak istediğimiz durumu somutlaştıran âyetleri okuyalım:

Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, rabbinize ibadet edin, dünya ve âhîret için faydalı işler yapın. Böyle yaparsanız kurtuluşa erersiniz. ﴿77﴾ Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin. Sizi O seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yükledi; ceddiniz İbrâhim’in dininde olduğu gibi. O size hem daha önce hem de bu Kur’ân’da ‘Müslümanlar’ adını verdi ki peygamber size şahitlik etsin, siz de insanlara şahitlik edersiniz. Namazı kılın, zekâtı verin ve Allah’a sımsıkı bağlanın. Sizin mevlânız O’dur. O ne güzel mevlâdır ve ne iyi yardımcıdır. ﴿78﴾²⁰

2. Ahlâk ve Ahkâmın İç İçeliği

Ahlâk ve ahkâm, dinin sosyal davranışlardaki tezahürleri ve onların düzenlenmesine yönelik kurallardır. Dinin, mü’minin dünyayı birlikte paylaştığı varlıklarla (insan, hayvan, bitkiler, doğa vs.) ilişkisindeki görünen yüzüdür. Sâlih amelin bir yüzü Allah rızası ise diğer yüzü de ahlâkîliktir. Bir mü’minin başta yaratıcısı olmak üzere hemcinsleri ve diğer yaratılmışlarla olan ilişkilerinde, ibadetlerle yükümlü oluşunda, hukûkî sorumluluklarda, suç ve cezada gözetilen temel ahlâkî ilke şahsî sorumluluktur. İn-

¹⁸ Mâide 5/100; Tevbe 9/100; Beyyine 98/8.

¹⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, thk. A. A. Abdulmevcud ve dğrl., Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1413/1993, I, 251-255.

²⁰ Hac 22/77-78.

sanın sayılan alanlara ait bütün davranışlarına iyi veya kötü karşılıklar bu ölçüye göre terettüp eder. Bu mesele Kur'ân'da son derece açık ve müdelleldir.²¹

Kur'ân-ı Kerim'de dinin tatbikinin anlatımında *şerî'at/şir'at* ve *minhâc* iki önemli kavramdır. Din, ibadetle ve beşerî ilişkilere rengini veren ahlâkla somutlaşır. Bunun nasıl yapılacağı hem vahiyle hem de vahiy tarafından yönlendirilen peygamberlerle gösterilmiştir. Kur'ân'da buna *şerî'at/şir'at* ve *minhâc*²² denilmiştir. *Şerî'at/şir'at* ve *minhâc* iman ve ibadetten ayrı düşünülemez, Kur'ân'ın insan hayatını bir bütün olarak gördüğü, dolayısıyla sosyal hayata ilişkin söz gelimi bir alış-verişte gösterilecek mü'min hassasiyeti ile namaz kılarken gösterilecek hassasiyetin özünde aynı kapıya çıktığı unutulmamalıdır.²³

Birden çok insanın yaşadığı bir ortamda işlerin düzenli yürütülmesi, sorunların halledilmesi vs. için kurallar, sınırlamalar gerekir; Kur'ân'da bunu ispat edecek sayısız örnek vardır ki, bunların tamamına birden ahkâm diyoruz. Ahlâk ile ahkâm arasındaki en belirgin nitelik, ahkâm âyetlerinde bazen yapılması istenen fiilin emir formunun kullanılması (Meselâ, *ekîmu's-salâte: namazı kılın*), bazen de *ketebe, kadâ, vassâ, emera, erâde, nehâ, nasaha, ketebe, 'alellâhi, lillâhi* fiillerinin tercih edilmesidir.

Ahlâk ve ahkâm arasında bir ilişki de ahlâkın davranışların olumlu standardı olmasıdır. Buradaki 'olumluluk' hem Allah tarafından hem insan tarafından onaylanma demektir. Kur'ân'dan anladığımıza göre ahlâk, ahkâma tekaddüm eder; ahkâm ise ahlâkî gerçeklik üzerine oturtulmuştur.

---

²¹ Bakara 2/134, 141, 225, 281, 286; Âl-i İmrân 3/25, 161; Nisâ 4/32, 111; Enâm 6/31, 120, 164; Arâf 7/39; Tevbe 9/82; Nûr 24/11; Gâfir 40/17; Şûrâ 42/30; İbrahim 14/51; Necm 53/38.

²² Mâide 5/48; Şûrâ 42/13, 21; Câsiye 45/18.

²³ İsmail Çalışkan, "Kur'ân Açısından Şeriat Nedir Ne Değildir?", *Şeriat Nedir Ne Değildir?*, Fecr Yayınları, 1. baskı, Ankara 2019, ss. 11-43.

Âyetlerden hareketle yapabileceğimiz mü'min tanımında aynı zamanda ahlâkî meziyetleri özümsemiş, bütün davranışlarında bu meziyetleri sergileyebilen kimse karşımıza çıkar. Alaya almak, hoşlanılmayan lakaplar takmak, gıybet etmek, yalan söylemek, yalan yere şahitlik etmek²⁴ gibi gayr-i ahlâkî tutumlarda, iman sorunu dile getirilmesi, ahlâkın imanla terbiye edilmesine işaret sayılabilir. Buna biz imanla terbiye/tezyin edilmiş ahlâk diyebiliriz.

Kur'an'da konulan bir hukuk kuralının, bir hükmün mutlaka ahlâkî tavsiyeyle ilişkilendirildiğini görürüz. Meselâ, Rasûlüllâh'tan ganimetlerin nasıl paylaşılacağını soran ve haklarını isteyen sahabeye vahiy ile verilen cevapta, miktarlar bildirilmeden önce Allah'a karşı Müslüman bilinciyle hareket edilmesi, mü'minlerin aralarını düzeltmeleri, Allah'a ve elçisine itaat etmeleri istenmiş, yani imanî ve ahlâkî zemin tespit edilmiştir.²⁵

Mâide sûresi 96. âyette av yasağına uyma emrinin ardından, "*sonunda kendisine varacağınız Allah'tan korkun*" tenbiti yapılmıştır. Burada kişinin bu harama uymada imanının sesini dinlemesi uyarısı yatar. Yapılan işlerde ahlâkî zeminin kayması durumunda onun ne kişiye ne de başkasına faydasının olacağı, Allah'ın da böyle bir ameli dikkate almadığı, verilen sadakaların ardına düşmeden, sadaka verileni incitmeden, sırf Allah rızası için yapılan olduğunu anlatan âyetlerdir.²⁶ Zina, adam öldürme, hırsızlık, evlilik, alış-veriş gibi hayatın en temel pratikleri hükme bağlanırken ahlâkî zemine oturtulur. Hüküm barındıran diğer âyetler bu bakımdan gözden geçirilebilir. Kur'an'daki bu örgüden çıkan sonucu iki maddede özetleyebiliriz:

- Ahlâk, imanla birlikte daha güzeldir.
- Ahlâkı olmayanın hukuku olmaz ya da ahlâksız hukuk eksiktir.

---

²⁴ Hucurât 49/11-12.

²⁵ Enfâl 8/1-10.

²⁶ Bakara 261-265.

3. Beşerî İlişkiler Merkezi Olarak Aile

Kur'ân-ı Kerim'de insan ırkının devamı ve kurulmak istenen ailenin, meşru beraberlikle yani nikâhla mümkün olabileceği kesin hükme bağlanmıştır.²⁷ Evlilik (*nikâh*) ve evliliğe giden süreç, karı-koca arasındaki muaşeret, ebeveyn-çocuk sorumlulukları, ailenin devamı, çocukların bakımı, bazı had cezaları, boşanma, nafaka, miras, kadınların mirasa dâhil edilmesi, ev içindeki davranışlara yönelik hükümler vs. taksim edildiğinde, Kur'ân ahkâmının büyük kısmının aile ve aile bağıyla meydana gelen akrabalık hakkında olduğu gözden kaçmayacaktır. İlgili âyetlerde aile kurumuna yönelik kuralları, salt buyruklar değildir, bilakis ister helâl, ister yasak, isterse tavsiye türünden olsun, her birinin iman, ibadet ve ahlâkla özellikle takva ile bağı kurulmuştur.²⁸ Ailenin evlilik yoluyla kurulmasından itibaren her adım için konulan hükümlerde yeni anlayışın izleri çok net çizgilerle hissettirilmiştir.²⁹ Bunlarda şaşılacak bir şey yoktur, çünkü erdemli bir toplum erdemli bir aile ocağından geçer.

Yekvücut bir cemiyet kurulurken bütün kurallar aynı anlayıştan doğması lazımdır. Bu nedenle şirk, mü'minlerin evliliğine en büyük engeldir. Önceden bir müşrikle evli olup da Medine'ye gelen mü'mine kadınların şayet kocası Mekke'de müşrikliği devam ediyorsa ona iade edilmemesi, Medineli mü'min erkeklerin de müşrik kadınları nikâhları altında tutmamaları istenmiştir. Keza Ehl-i kitaptan kadınlarla evlilik de Allah inancı sebebiyle meşrudur.³⁰

Evliliğin karşılıklı rızalaşma (*terâd*), karşılıklı danışma ve anlaşmayla (*teşâvur*) yapılması beklenir.³¹ Ailede merhamet,

²⁷ Bakara 2/221, 235; Nisâ 4/3-4, 25; Nûr 24/32-33, 60; Mümtehine 60/10.

²⁸ Bakara 2/27, 83, 128, 215, 228-237; Nisâ 4/1, 19, 35-36, 38, 127-128; Nûr 24/32; Muhammed 47/22; Talâk 65/6.

²⁹ Nisâ 4/2-36; Tevbe 9/60.

³⁰ Bakara 2/221; Nûr 24/3, 26; Mâide 5/5; Mümtehine 60/10.

³¹ Bakara 2/232-233; Nisâ 4/24.

sevgi ve huzur, olmazsa olmazlardandır.³² Yine aile olduktan sonra düzenin devam ettirilmesi, aile kurumunun yaşatılması, aile fertleri arasında uyumun temininde, sorunları çözümede, hatta boşanma durumunda *sulh* ve *m'arûf* vazgeçilmez iki kavramdır.³³ İlginçtir Kur'ân'da aileyi/evi ilgilendiren görgü kurallarının açıklanmasında Peygamber hanesi örnek seçilmiştir.³⁴

3. İktisadî İlişkiler Siyaseti

Günlük ihtiyaçlar için küçük alış-verişler, alım-satımın yapıldığı pazar yerleri, kervanlarla yapılan büyük ticaret ve benzerleri, bir yerleşim yerindeki nüfus hareketleriyle artar veya azalır. Medine'de dört pazar vardı; hicretle birlikte büyük bir nüfus artışı, yine hatırı sayılır bir işgücü meydana gelmiş, hem pazar sayısı hem ticaret hacmi artmıştı.³⁵ Bizi burada ilgilendiren ticarî işleyiş değil, alış-verişe yönelik getirilen prensip ve hükümlerdir. Bu bağlamda Mutaffifin Sûresi'ne işaret etmiştik. Sûrenin hemen başında tüccarlar ticaretlerinde dürüst ve ahlâklı olmaya, hileli yollara tevessül ederek haksız kazanç sağlamamaya ve başkalarının haklarına tecavüz etmemeye davet edilmiştir. Diğer bir ifadeyle insan hakkı yemek, sahte tertiple kazanç elde etmek, Allah'ın gücüne giden işlerdendir. Bu anlayış başka âyetlerle hükme dönüşmüştür. Konuyla ilgili üst iki ilke, ticarete karşılıklı rıza ve 'malları bâtil yolla yememek'tir.³⁶

Haksız yollarla mal biriktirmek ve yemek haramdır, bunun bilinen yollarından birisi ribadır.³⁷ Fakirlerin durumlarını düzelt-

---

³² A'raf 7/189; Furkân 25/74; Şûrâ 42/23.

³³ Bakara 2/229, 233; Nisâ 4/34-35, 128; Talak 65/6.

³⁴ Ahzâb 33/53; Hucurât 49/1-5; Tahrim 66/1-5, 10-12.

³⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 940-956; Michael Lecker, "İslâm Öncesi ve İslâm'ın İlk Döneminde Medine (Yesrib) Pazarları Üzerine", *İstem*, trc. A. T. Yüksel, yıl 2, sayı 4, 2004, s. 249-258.

³⁶ Bakara 2/188; Nisâ 4/29, 161.

³⁷ Bakara 2/275-276, 278; Âl-i İmrân 3/130; Nisâ 4/161; Rûm 30/39.

mek, borç altında inleyen yoksulları kurtarmak, savunma faaliyetlerini ve diğer kamu hizmetlerini yola koymak için hicretin ikinci yılında zenginler zekâtla³⁸ mükellef tutuldu.³⁹ Kadınlara mehir verme şartının getirilmesi, rüşd çağına gelmiş yetimlere mallarının verilmesinin buyurulması ve miras paylarının düzenlenmesi⁴⁰ elbette yeni bir şeydi, böylece malın nesilden nesile kurallı bir şekilde geçmesi sağlandı. Öte yandan iktisaden zayıf grupların zekât, sadaka ve infakla desteklenmesiyle⁴¹ yoksulların faizli borçlanmaya girmeleri engellenmiş, zamanı geldiği için üçüncü hicrî yılda⁴² (bazılarına göre biraz daha geç tarihte⁴³) faiz yasaklanmıştır: “*Ey iman edenler! Artarak kat kat olan faizi yemeyin ve Allah’tan korkun ki, kurtulasınız.*”⁴⁴

5. Erdemli Mü’minler Toplumunun (Ümmet) Teşekkülü ve Yönetimi

İnsanın birlikte yaşama isteği ve gerekliliği, ihtiyaçları için başta Allah olmak üzere başkalarına bağımlılığından kaynaklanır. Allah ise hiçbir şeye bağımlı değildir. “... *Allah Ganidir, kimsenin yardımına muhtaç değildir, fakat siz O’na muhtaçsınız*”; “*İnsanlar! Siz Allah’a muhtaçsınız, Allah ise hiç kimseye muhtaç değildir ve övgüye layıktır.*”⁴⁵ Allah, bütün kudreti, yüceliği ve sonsuz rahmetiyle kendisine muhtaç olan insanın ihtiyaçlarını karşılamaktadır. O’nun ve insanların bu konumu Allah-insan arasında özel bir ilişkiyi, kul ile kulluk edilen ilişkisini gerektirir. Öte yandan insanın

³⁸ Bakara 2/110; Nisâ 4/36-39; Tevbe 9/60.

³⁹ Soner Duman, “Zekât Ahkâmının Teşrî Süreci”, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, haz. İ. Kurt, S. Ali Tüz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, s. 25-26.

⁴⁰ Nisâ 4/3-14.

⁴¹ Tevbe 9/60.

⁴² İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, thk. Mustafâ Sakkâ, Kahire 1981, III, 115.

⁴³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, II, 278.

⁴⁴ Âl-i İmrân 3/130.

⁴⁵ Muhammed 47/38; Fâtır 35/15.

başkalarına ihtiyaç duyması, onun diğer insanlarla uygun ilişkiler kurmasını gerektirir. Kur'ân'da söz konusu ilişkilere ilişkin çok sayıda emir ve isteğin bulunmasının sebebi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kur'ân'ın ana hedefi Allah değil, insan ve onun davranışlarıdır.⁴⁶ Bu zaviyeden bakınca Medine'deki artan nüfusun idare edilmesi yönünde iki bakımdan dikkatli adımların atıldığını görüyoruz. Birisi Mü'minler arası ilişkiler olup başta ensar-muhacir kaynaşması ve birlikte yaşamayı sürdürmesine yöneliktir; ikincisi ise öteki ile ilişkiler olup şehirde bulunan bütün kesimlerin birlikte ve bir arada yaşamayı devam ettirmesine yöneliktir. Söz konusu adımlar Medine'nin siyasî, sosyal ve askerî yönetimi anlamına geliyordu. Tarihen sabittir ki, Rasûlullah Medine'ye vardığında reislik doğa olarak onun yetkisine geçmiş, idare edebilecek gücü o elde etmiştir.

Mü'minler Arası İlişkiler bağlamında onun Medine'de yaptığı ilk işler, ensar-muhacir arasında kardeşlik ilanı, mescidin inşası, mü'minler ve Yahudilerin dâhil olduğu bir karşılıklı güven, dine dokunulmazlık ve Hz. Muhammed'in otoritesini tanıyan anlaşmanın (Medine sözleşmesi) yapılmasıdır.⁴⁷

Kardeşlik sadece ensar-muhacir arasında değil, Medineli ensar arasında da gerçekleşmiştir: "*Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşmandınız, O, gönüllerinizi birleştirmişti. O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan sizi kurtardı.*"⁴⁸ Kardeşlik sadece bir dayanışma değil aynı zamanda yekvücut bir toplumun

---

⁴⁶ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev. A. Açıkgenç, Ankara 1993, s. 42.

⁴⁷ İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, I,496, 504-507; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I,188-210; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Mektebetu'l-ubeykân, Riyad 1998, I,601-602.

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/103.

ilk çekirdeğidir. Bu insanlar, Kur'ân'da, Hz. Muhammed'e gönülden inanmış, her hal ve şartta onunla birlik olmuş *muttaki, muhsin* mü'minlerdir. Mü'minlerin güzel hasletlerini/erdemlerini tasvir eden âyetlerden bir pasaj şöyledir:

*İman edip Allah yolunda hicret eden ve mallarıyla canlarıyla cihad edenler ile onları barındıran ve yardım edenler var ya! İşte onlar birbirlerinin dostlarıdır... İman edip Allah yolunda hicret eden ve cihad edenler ile onları barındıran ve yardım edenler var ya! İşte gerçek mü'min onlardır. Onlar için mağfîret ve bol rızık vardır. Sonradan iman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler de sizdendir. Akrabalar ise Allah'ın kitabında birbirlerine daha yakın sayılmıştır. Allah her şeyi en iyi bilendir.*⁴⁹

Yukarıdaki âyetler yeni sosyal durumu nefis bir şekilde özetlemektedir. Buna göre hicretle birlikte Müslümanlar iki ana guruba mensuptular, yerliler ensar, Mekke'den gelenler muhacirdi, bu isimler âyetlerle de sabittir.⁵⁰

Hicret yurdu Medine'de başlayan hayat yeni düzenlemeleri gerektiriyordu. Burası, muhacirler için kurtuluş yurdu; ensar için bir yandan kardeşlerine sahip çıkma, onları barındırma evi, bir yandan eski düşmanlıkları unutma ve Yahudilere karşı en azından eşit kuvvete sahip olma yeridir; Yahudiler için ise birçok soru işaretine neden olan şehirdi. Bu yapının öncelikle dinî kaygılarla meydana geldiği, ancak siyasî bir görünümünün bulunduğu da açıktır. İlerleyen safhalarda gittikçe coğrafi ve nüfus bakımından büyük bir ümmete dönüşecektir.

Temel anlamını ve içerisinde yer aldığı âyetleri toplu bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda ümmet; "Tek bir din, tek bir zaman, tek bir mekân gibi herhangi bir sebep (*maksad*) ve ortak

---

⁴⁹ Enfâl 8/72, 74-75.

⁵⁰ Haşr 59/8-9; Tevbe 9/100, 117, 119, 120 122; Enfâl 8/72.

özellikten dolayı bir araya toplanan insanların oluşturduğu topluluktur".⁵¹

Zemahşerî kavramı somutlaştırarak, tek bir şeriat üzerinde ittifak etmiş cemaat (*cema'atün müttefikatün 'alâ şerâatin vahide-tin*)⁵² diye tanımlamıştır. Böylece ümmet, özel anlamda bir din etrafında toplanan insanları yani kurumsallaşmış dinin sosyal ve toplumsal yanını, genel anlamda herhangi bir toplum veya topluluğu ifade etmektedir. Bu temelden hareketle Medine'deki gelişmelere bakalım. Hz. Peygamber'in Medine'ye geldikten sonra orada ve çevrede yaşayan kabile ve guruplarla yaptığı antlaşmada (II. madde), bu antlaşmaya katılanların hepsini tek 'ümmet' kabul etmiştir. Tarafların anlaşamadıkları bir problemin çözümü hususunda Allah'a ve Hz. Peygamber'e müracaat edilecektir. Yahudiler Mekke müşriklerine yardım etmeyecek, mü'minler de onların aleyhine çalışmayacaklardır. Medine'ye yapılabilecek bir saldırıda Müslümanlar ve Yahudiler ortak savunma yapacaklardır. Fakat Medine dışında yapılacak bir savaşta taraflar birbirlerine yardım etmek gibi bir sorumluluğu bulunmuyordu.⁵³

Medine sözleşmesi, Hz. Peygamber'e Allah'ın elçisi sıfatı yanında halkın siyasî idarecisi ve otoritesi konumunu da kazandırmıştır.⁵⁴ Rasûlullah hem Allah'ın dinini tebliğ eden hem de yöneten, karar veren birisi olarak kendisine itaat edilen bir önderdir artık. Mekke'de kalan azınlık ve çevrede bulunan bazı inananlar

---

⁵¹ Şihâbuddin el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993, I,390-91; Muhammed Ali eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, thk. Abdurrahman Umeyre, Mansûre 1412/1992, I, 213.

⁵² Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 247 (Mâide 5/48. âyetin tefsiri).

⁵³ Muhammed Hamidullah, *Mecmû'atu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*, Kahire, s. 1-4.

⁵⁴ Adem Apak, "Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu* (20-22 Nisan 2007), Çorum 2007, s. 322.

hariç, Medine Müslümanları bir araya toplamıştır.⁵⁵ Bu bir araya gelmede din, Hz. Peygamber, Kur'ân ve yaşanan yurt üzerinde ittifak edilen temel unsurlardır, işte hem kelime anlamı hem sosyal anlamıyla ümmet olgusu budur.

Öteki ile ilişkinin temelinde tevhidde birleşme teklifi vardır: “(Rasûlüm!) de ki; ‘Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım. O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasin.’”⁵⁶ İkinci esas sulhtür (barış),⁵⁷ savaş ise genellikle olağanüstü şartlarda cereyan etmiştir. Medine anlaşması, ilerleyen aylarda çıkarlarının ve sosyal üstünlüklerinin zayıflamasını gören Yahudiler tarafından ihlal edilmeye başladı. Onlar Hz. Muhammed'i peygamber diye tanımak istemiyorlardı, beklenen peygamberin kendilerinden çıkmayışına öfkeleniler, iftira ve fitne çıkarmaktan geri durmadılar,⁵⁸ Mekkeli müşriklerle işbirliğine kadar gittiler. Sonunda başta Benî Kurayzalılar⁵⁹ olmak üzere Medine'den sürüldüler.⁶⁰ Buna karşın vahiy din ve sosyal davranış bakımından mü'minleri onlar gibi olmamaya, mü'minlerden uzaklaşıp onları sevmemeye çağırdı.⁶¹ Münafıklık olgusu da bu süreçte ortaya çıktı. Kur'ân-ı Kerim'deki anlatımlar⁶² münafıkların daha çok toplum düzeninin kurulması ve devamında mü'min-

---

⁵⁵ Apak, “Hz. Peygamber'in Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine”, s. 315-316.

⁵⁶ Âl-i İmrân 3/64.

⁵⁷ Nisâ 4/90; Enfâl 8/72; Tevbe 9/1-20.

⁵⁸ Bakara 2/101, 105, 108-111, 120; Enfâl 8/56-60; Ahzâb 33/26-27.

⁵⁹ Haşr sûresi.

⁶⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XI,238; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XI, 140; Safa, “Hicret Öncesi Medine'de Sosyal ve Dini Hayat”, s. 212.

⁶¹ Bakara 2/104-105; Âl-i İmrân 3/28-29, 31-32, 118-119.

⁶² Bakara 2/8-16; Âl-i İmrân 3/119; Tevbe 9/73-87, 97-98, 101, 107-108; Muhammed 47/29-30; Mücâdile 58/8, 14-17; Münâfikûn 63/1-8; Ahzâb 33/13; Nûr 24/11.

lerle birlikte hareket etmeme, savaşa gitmeme, Yahudilerle işbirliği yapma gibi kritik noktalarda ortaya çıktıklarını gözler önüne döker.⁶³

Başlangıçta ümmet, dinî bir anlam içermemekte, bilakis karşılıklı çıkarlar etrafında anlaşmış topluluğu anlatmaktadır. Daha sonra Kur'ân bu sınırı kaldırarak ümmeti dinî bir sığata bü-ründürmüştür. "Bu fikrin önemi yeterince vurgulanmamıştır. Bu fikrin doğuşu, İslâm tarihinde cidden kesin bir ânı işaret eder. O zamana kadar Arabistan'da sosyal ve siyasî oluşumun temel prensibi, esas itibariyle kabile esasına dayanmaktaydı... Bu devrin üstünlük anlayışının zıddına Kur'ân, artık akrabalığa değil, ortak dinî inanca dayalı yeni bir sosyal birlik (toplum) anlayışı geliştirdi."⁶⁴ Bu nedenle ilerleyen safhada *ümmet* kelimesi, Hz. Peygamber'in kurduğu mü'minler dünyasına atfen kullanılmıştır. Böylece aynı özelliğe sahip olan bu insanların oluşturduğu bu toplum, dinî⁶⁵ ya da Müslüman hüviyetini kazanmıştır. O halde bu mânâsıyla *ümmet* Medine'de yeniden kurulmuş ve yapısal durumunu tamamlamış bir toplumu anlatmakta ve nasıl bir toplum sorusuna cevap niteliği taşımaktadır.⁶⁶

Sadece Allah'ın tek ve eşsiz olduğuna inananlar, tek topluluktur. Bu haliyle ümmet, tevhidin sosyal hayattaki yansımasıdır. Buna göre Muhammed ümmetini diğerlerinden ayıran iki özellik; onun "en hayırlı ümmet (*hayra ümmet*)" ve "itidalli ve dengeli ümmet (*ümmeten vasatan*)" olmasıdır. Anılan âyetler Yahudi ve

---

⁶³ *Taberî, Câmi'u'l-Beyân*, XVII,190, XXII,660-661; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. A. Vanlıoğlu; yay. B. Topaloğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, II,299-400; Ebussuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. A. Ahmed Atâ, Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadîse, Riyad t.y., IV, 405-406.

⁶⁴ Toshihiko Izutsu, *God and Man in The Qoran*, Tokyo 1964, s. 78.

⁶⁵ Izutsu, *God and Man*, s. 78.

⁶⁶ Bakara 2/143; Âl-i İmrân 3/104, 110.

Hıristiyanların yanlışlarını kınadıktan sonra gelmekte ve eleştirilen tutumlarından uzak kalınması, onların düştüğü yanlışla düşülmemesi uyarısı yapılmaktadır.⁶⁷ Dinin tamamlandığının ilan edilmesiyle⁶⁸ onun etrafında toplanan mü'minleri birlikte değerlendirdiğimizde din ve toplumun oluşum süreci ve şartları açısından olgunluğa ulaştığını söyleyebiliyoruz.⁶⁹

Kur'ân âyetlerine yansıdığı kadarıyla erdemlilerin birliğine ve kaynaşmasını sağlayan unsurlardan bazıları, dinin kendisi (*sırât-ı müstakîm, hablullah*),⁷⁰ kardeşlik,⁷¹ en önemli sembolik alametlerden biri olan mescit, orada eda edilen namazlar ve özellikle Cuma namazı ve Kâ'be'nin kible olarak kabulü,⁷² birlikte cihada çıkma⁷³ vs. dir.

Birliğin temini ve gerçek mü'min vasıfların devamı için onlar, erdemli davranışlara yöneltilmiş, her şeyden önce Allah'a ve rasulüne itaati ihlal etmemeleri,⁷⁴ kardeşliğe zarar verecek ve birliği bozacak tutum ve davranışlardan kaçınmaları,⁷⁵ kendi aralarında iyiliği yaymaları,⁷⁶ âdil davranmaları,⁷⁷ işlerini birbirlerine danışarak yapmaları, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye etmeleri, iyi olanı (*birr, sâlih, ihsân, hayr, takva*) yapmaları ve onda yardımlaşmaları, iyiliği yaygınlaşmasına kötülüğün giderilmesine çalışmaları,⁷⁸ ibadetlerini yerine getirmeleri, gayr-i müslimlerle iyi

---

⁶⁷ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, çev.: A. Açıkgenç, 2. baskı, Ankara 1993, s. 86-305.

⁶⁸ Mâide 5/3.

⁶⁹ İsmail Çalışkan, *Kur'ân'da Din Kavramı*, Ankara 2016, s. 122-130.

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/103.

⁷¹ Hucurât 49/10.

⁷² Bakara 2/144-150; Tevbe 9/107-109; Nûr 24/35-37; Hac 22/25, 40.

⁷³ Tevbe 9/38-41.

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/132; Nisâ 4/59, 64, 69, 80; Enfâl 8/20-21, 24; Mücâdele 58/9; Haşr 59/7, 31-32.

⁷⁵ Hucurât 49/6-13.

⁷⁶ Âl-i İmrân 3/102-105, 118, 133-136; Nisâ 4/85, 86; Hucurât 49/6-10.

⁷⁷ Nisâ 4/58.

⁷⁸ Âl-i İmrân 3/104, 110.

ilişkiler kurmaları vs. istenmiştir. Öyle de yapmışlardır ve insanlar arası bu ilişkilerden Allah'ın razı olduğu bildirilmiştir.⁷⁹

Bu temel hareket noktaları tevhid inancını benimsemiş erdemli mü'minler şehrinin olmazsa olmazlarıdır. Zamanla şehrin dışına taşan ve Medine merkezli bir ülkeye dönüşen oluşum sırasında çeşitli zorluklar, mü'minler arasında nizalaşmalar, gayr-i müslimlerle anlaşmazlıklar ve nihayet savaşmak zorunda kalışlar görülecektir. Öte yandan öncelik kişilerin ahlâken, psikolojik iknası hedeflenmekle birlikte toplum düzenini bozan davranışların hem yıkıcı sonuçlara sebep olacağı vurgulanmış,⁸⁰ hem de çeşitli suçlar için cezalar belirlenmiştir.⁸¹

C. Nihâî Amaçlar

Yukarıda değindiğimiz beş konu, dinin dışı yansıyan buyrukları ve düzenlemelerini kapsar. Bunlara ve burada değinmediğim konulara ilişkin âyetler, zihinlerde bir anlayış (bilinç) doğurur. Beş konu hakkındaki âyetleri/ifadeleri, hedeflere yönelmiş olabilecekleri amacıyla tefekkür ettiğimizde, şu beş nihâî hedefi tespit ettik:

1. İmansızlığın giderilmesi,
2. İnsanın yaşatılması,
3. İyi hasletlerin teşviki ve beşerî zaafının iyiye tebdil edilmesi,
4. Birliğin sağlanması,
5. Dinin ikamesi ya da mü'minler dünyasının gerçekleşmesi.

Tamamen şahsî çıkarımıza dayanan bu hedeflerden birinin diğerine üstünlüğü ya da önceliği yoktur, tamamı bir bütünün paraçaları gibi görülmelidir.

---

⁷⁹ Haşr 59/9-10; Enfâl 8/72, 74-75; Tevbe 9/100.

⁸⁰ Enfâl 8/24-25.

⁸¹ Bakara 2/178; Nisâ 4/92; Mâide 5/38; Nûr 24/2, 4.

1. İmansızlığın Giderilmesi

Medine’de inen âyetleri/sûreleri tetkik ettiğimizde imanın, Mekke’deki gibi, oldukça fazla işlendiğini, fakat iman edenler ve iman ettiğini söyleyenler bağlamının öne geçtiğini görürüz. Elbette küfrün, şirkin ortadan kaldırılması asıldır, lakin imansızlığın dereceleri olan nifağın, iman ettiği halde tereddüdün, kalpte hastalıklı bir iman barındırmanın, amelsiz imanın, bazı Yahudiler gibi imanı oyuncak haline getirmenin vs. ortadan kaldırılması şirkin imhası kadar önemlidir. Burada başka bir problem daha dillendirilir, o da imanın işlerlik kazanmaması, bir güç olarak ‘mü’min’ kişiyi yönlendireme-mesidir. Halbuki dinin özü imanın içselleştirilmesi, dinamik bir etken haline getirilmesidir.

Kur’ân’da iman, mekanik, statik ve belli bazı hareketlerle ilgili bir olgu değildir; tam tersi insanı her an her yerde ve her şeyde yönlendiren bir güçtür, güç olmalıdır. Kur’ân’da imanla birlikte anılan *i’tisam*, *inâbe/münîb*, *ihlâs* ve *muhlis*,⁸² böyle bir imanın kalpte yerleşmesi ve adeta bütün bedeni kontrol eden bir güce dönüşmesini vurgular.

“Tevhid, kişinin yaratıcısını hayat tarzının merkezine yerleştirdiği bir tavidir. O sadece şirkin zıddı değildir; Kur’ân’ın, bütün önceliği insanın kendisini Rabb’ına teslim etmesi ve davranışlarında tevhidi ölçü almasıdır. İşte tevhidi hayat budur ve *ed-dîn* kavramının yer aldığı âyetler içinde *muhlisen/muhlisîne lehu’d-dîn* tanımlaması bunu anlatmaktadır.”⁸³

Kâfir ve müşriğin imansızlığı bellidir. Münafığın ve imanı bir kenarda tutan mü’minlerin dinle sorunları vardır. Mü’min olduğunu söylediği halde imanı böyle bir güce ulaşmayanlar,

---

⁸² Âl-i İmrân 3/103; Nisâ 4/146; Hac 22/78; Şûrâ 42/10, 13; Mümtetine 60/4; Beyyine 98/5.

⁸³ Çalışkan, *Kur’ân’da Din Kavramı*, s. 195.

zahirde ibadetlerini yaparlar, dinin açık emirlerinden kaçınırlar, hatta hassas bile olurlar, lakin ibadet sayılmayan alanlarda günah işlemekten kaçınmazlar. Söz gelimi zulüm onlara hoş gelir, ticarete yalan söylerler, bol bol gybet ederler, başkalarının hakkını yemek onları rahatsız etmez, zina etmeyi imana engel görmezler.

Kısaca, mü'minlerle ilgili imansızlıktan kastımız, kritik durumlarda ve gündelik hayatta gösterilen iman zaafiyetidir. İman-sâlih amel ayrılmazlığının Kur'ân'ın bütün damarlarına yerleştirilmesi, böylesi imansızlığı veya imansızlık alametlerini bertaraf etmek olmalıdır. Mü'minler hem inandıklarından hem de yaptıklarından Allah'a hesap vereceklerine inanmalıdırlar.⁸⁴

Mevzuyu aydınlatmak üzere Kur'ân-ı Kerim'den misaller verelim. Yahudilerin mukaddes topraklara yolculukları sırasında zora gelmedikleri, kritik noktada imansızlık davranışı sergiledikleri belgelenmiştir.⁸⁵ Liderleri Musa peygambere, 'biz seninle gelip zorba halkla savaşamayız, sen Rabbinle birlikte git savaş' diyenlerin, imansızlığı iki defa 'fâsık' kelimesiyle belirtilmiştir. Bunlar dinden çıkmış, Musa'yı ve Allah'ı inkâr etmiş değillerdi. Hz. Muhammed zamanına gelince, Medine'de Tevrat'a inandığı halde onun istediği imanı koruyamayanlar hakkında şu tespit ilginçtir: *"Şu geçici dünyanın değersiz malını alıyor ve "(nasıl olsa) biz bağışlanacağız diyordu."* Onların iman zaafiyeti, âhiret yurdunun daha hayırlı olduğunu düşünemez veya umursamaz olmalarıdır.⁸⁶

Kur'ân-ı Kerim, âhirete inanmayan Münafıklar'la ⁸⁷ Mü'minler'in arasındaki farkı şu misalle anlatır:

---

⁸⁴ Bakara 2/3-4.

⁸⁵ Mâide 5/20-26.

⁸⁶ Nisâ 4/77; A'râf 7/169.

⁸⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 659-670.

Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki, sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak pürüzsüz kaya haline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah, kâfirleri doğru yola iletmez. Allah'ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarfedenlerin durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağmış da iki kat ürün vermiştir. Bol yağmur yağmasa bile bir çisinti düşer (de yine ürün verir). Allah, yaptıklarınızı görmektedir.⁸⁸

Münafık ve onunla aynı kefeye konulan kalbinde hastalıklı iman barındıran kimselerin (*fi kulûbihim marad*)⁸⁹ dinle, Allah'la, Peygamber'le ve mü'minlerle ilişkileri de daima hastalıklıdır. Onların imanı, kendilerini doğru yola yönlendirecek bir güce ulaşamamıştır.⁹⁰ Bu yüzden Medine devrinde inen sûrelerde en fazla yer işgal eden gurup onlardır.

Meramımızı göstermek için birkaç misal de Hz. Muhammed'in ashabından verelim. Hucurât sûresi bu konuda bize bazı ipuçları vermektedir. Meselâ 11. âyet, kardeşlerini alaya almama, birbirini karalamama ve hoşlanılmayan lakaplar takmama konusunda erkekler ve kadınlar uyarılmıştır. Eğer bu devam ettirilirse mü'min olduğu halde fıska düşme tehlikesi doğar, bu imansızlık halinden tövbeyle kurtulmak mümkündür. 12. âyet de benzer bir hastalığa yani mü'minlerin aralarında kesin bilgiye dayanmayan (*zann*) dedikodununun, birinin gizlediği bir şeyi araştırmanın ve başkasının gıybetini yapmanın günah

---

⁸⁸ Bakara 2/264-265.

⁸⁹ Enfâl 8/49; Nûr 22/50; Ahzâb 33/12.

⁹⁰ Bakara 2/; Nûr 24/11, 13, 19, 23-25; 47-50; Ahzâb 33/12-20.

olduğunu, bu ‘imansızlık’ halinden tövbe ederek salim imana ulaşılacağını üstüne basa basa söylemiştir.⁹¹

Mü’minlere yapılan bir uyarı da birinci derece akrabalarıyla ilişkilerinde imanı ölçü almalarıdır. İman yoksa ne kadar sevilirse sevilsin akrabayla dostluk kurulamaz. Bunu yapmadıkları takdirde zalim ve fasık sayılacakları ilan edilmiştir.⁹² Burada tasvir edilen iman zaafiyetinin günümüzde de Müslümanlar arasında görüldüğü, çok kötü sonuçlara sebebiyet verdiğini ispata hacet yoktur.

Hz. Peygamber’in ashabının savaşlarda gösterdiği bazı zaafiyetler şiddetle kınanmıştır. Mü’minler kâfirlerle savaşta karşı karşıya gelince kaçmamalıdır. Kaçan kimse, Allah’ın öfkesine maruz kalacak, öte dünyada da cehenneme girecektir.⁹³ Sahabeden ve tâbiünden bir çok kimse bu âyetin Bedir’e katılanlar hakkında indiğini söylemekle birlikte, İbn Kesîr’in de belirttiği gibi sonraki zamanlarda mü’minlerin savaştan kaçmalarının haram olduğu hükmünü çıkarmaya engel değildir. Savaştan kaçmayı, Rasûlullah helâk eden yedi büyük günahtan saymıştır: “Allah’a ortak koşmak, sihir yapmak, haksız yere cana kıymak, riba yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, temiz kadınlara zina iftirası atmak.”⁹⁴

Diğer gazvelere gelince, Uhud’dan kaçanlar, şeytana kanmış kişilerdir,⁹⁵ Huneyn savaşında ise sayısal çoklukla iftihar edenler zoru görünce kaçtıkları için⁹⁶ örtülü bir eleştiriye muhatap olmuşlardır.⁹⁷ Tebük Seferi’ne katılmak istemeyen bazı

---

⁹¹ Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur’ân Yolu -Türkçe Meal ve Tefsir-*, Ankara 2007, II,661-662.

⁹² Tevbe 9/23-24.

⁹³ Enfâl 8/15-16.

⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru Kur’âni’l-Azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed ve diğerleri, Kahire 1421/2000, VII,35-37.

⁹⁵ Âl-i İmrân 3/155.

⁹⁶ Tevbe 9/25.

⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru Kur’âni’l-Azîm*, VII, 39.

Mü'minlere Allah (cc) soruyla bir eleştiri yöneltti: “Ey Mü'minler! Ne oldunuz ki size “Allah yolunda sefere çıkın” denilince, yere çakılıp kaldınız. Yoksa âhiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa âhirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir.”⁹⁸

Geçerli bir gerekçesi olmayıp savaştan kaçmak için izin isteyenlere çok daha sert hitap edilmiştir: “Allah’a ve âhiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kendileri de o şüphelerinin içinde bocalamış kimseler, (gerekçesi olmadan) senden izin isterler.”⁹⁹ Yine Tebük seferi sırasında zor zamanda korkuya kapılan ya da geri dönmeyi düşünüp bundan vazgeçenlerin bağışlandığı¹⁰⁰ ilan edilmiştir.

Bu meselenin hassasiyetini göstermesi bakımından son bir örneğe göz atmak kâfidir. Avlanma yasağı, Hac sırasında mü'minlerin uymaları gereken kurallardan birisidir. Mâide sûresi 94. âyetinin sonunda bu yasağın sebebi, ‘Allah, kimin gaybta iken kendisinden korktuğunu bilmek için imtihan ettiği’ şeklinde açıklanır, mü'minlere bir de kesin uyarı yapılır: “Bundan sonra kim sınırı aşarsa onun için elem verici bir azap vardır.”

Sanırız verdiğimiz misaller, iman zaafiyetinin farklı versiyonlarını göstermesi bakımından yeterlidir. İşte mutlak imansızlığın, mü'minlik iddia edenlerin, imanı bulunduğunu söylemesine rağmen hiçbir iman alameti göstermeyenlerin hali!

2. İnsanın Yaşatılması

Kur’ân ahkâmını toplu bir nazarla incelediğimizde, ahkâmın insanın yaşatılması için konulduğu sonucuna ulaşıyoruz. Kur’ân vahyinin başlangıcında Mekke’de çocukların öldürülmemesi, yetimlere ve kimsesizlere sahip çıkılması¹⁰¹ gibi söylem-

---

⁹⁸ Tevbe 9/38.

⁹⁹ Tevbe 9/45. Benzer âyetler için bkz. Fetih 48/11-13, 15.

¹⁰⁰ Tevbe 9/117.

¹⁰¹ İsrâ 17/31-35; Beled 90/14-17; Mâun 107/1-3.

lerle insanın yaşatılması sık sık gündeme getirilmiştir. Aynı vurgun Medine’de de devam etmiştir. Mekki olan En’âm Sûresi’nin Medine’de inen kısmı¹⁰² konumuz açısından önemli söylem ve mesajlar içermektedir:

De ki; ‘Gelin, rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin. Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.’ Biz, sizin de onların da rızkını veririz. ‘Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın yasakladığı cana kıymayın. İşte bunları Allah size emretti.’ Umulur ki düşünüp anlarsınız. (151) ‘Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın.’ Biz herkese gücünün yettiği kadarını yükleriz. ‘Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah’a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. Düşünüp öğüt alınız diye Allah size bunları emretti. (152) Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah’ın yolundan ayırır. İşte günahattan korunmanız için Allah bunları size emretti.’ (153)

İşte Kur’ân’da çerçevesi çizilen dinin hayat anlayışı, insan hayatının dindeki değeri böyledir. Mekke’den kaçarak Medine’ye gelen kadınlardan alınması istenen biat maddelerinden birisi de evlatlarını öldürmemektir.¹⁰³ Bu ilke konuyla ilgili en üst hüküm olan kısas konulurken de ‘Kim ki bir cana kıyarsa...’, ‘Kısasta sizin için hayat vardır’, diye açıkça söylenmiştir. Yine savaş sırasında veya baskında ‘ben Müslümanım diyeni öldürmeme’¹⁰⁴ emri, aynı anlayışın ürünüdür. Kişinin kendisi bile nefesine zarar gelecek şey-

---

¹⁰² Ebû Cafer en-Nehhâs, *Kitâbu en-Nâsih ve’l-Mensûh fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, el-Mektebetü’l-Âlâmiyye, Kahire 1357/1938, s. 138; Celâluddin es-Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-Tefsîri bi’l-Me’sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire 1424/2003, VI,5-10.

¹⁰³ Mümtehine 60/12.

¹⁰⁴ Nisâ 4/29, 92-94; Bakara 2/179; Mâide 5/32.

lerden sakınması emri ilginç bir bağlama yerleştirilmiştir. Haramların bir amacı da kişilerin hayat düzenini bozacak düşmanlık ve kinden uzak tutmaktır.¹⁰⁵

İnsan, insan gibi yaşamazsa ne dinin ne de onu getiren Kur'ân'ın bir anlamı kalır. Çünkü onun kavline¹⁰⁶ göre diğer yaratılmışlar karşısında insana üstün bir konum verilmiş, yüceltilmiştir. Herkes Allah'ın yarattığıdır, iman edenler ise kardeştir. Hayatı veren Allah'tır, öldüren de O'dur; dolayısıyla ölüme sebep olacak şeyler yapmak, öldürmek, kölelik vs. hoş karşılanmamıştır.¹⁰⁷

Köleliğin hoş karşılanmasının sebeplerinden birisi de herkes gibi onların da hür ve kendi öz nitelikleri ile yaşamasına imkân vermektir. İslâm'ın hedefi, dünyada Allah'ın razı olduğu bir hayatın yaşanması, buna eşlik eden insan canının, onurunun ve kazançlarının korunmasıdır. Sosyal yardım kapsamına giren infak, zekât, sadaka, keffâret, diyet¹⁰⁸ vs. fakir-fukaranın daha iyi bir hayat sürmesine destek amacını da içine alır. Başta dine engel olmak üzere insanın insan gibi yaşamasına her türlü engel olmak zulümdür.¹⁰⁹

İslâm'ın temel hedefi dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması (*makâsıdu's-şerî'a, zarûrât-ı hamse*) diye özetlenmiştir.¹¹⁰ Fakat bizim yaşatılmadan kastımız biraz daha kapsamlıdır. 'İnsanın yaşatılması', sadece onun hayatta kalmasını sağlamak değildir; onun inanç ve ibadetleri, duyguları, mal ve aile gibi sahip oldukları, kısaca insanî nitelikleriyle var olmasını korumaktır. Bu çerçevede baktığımızda örneğin, bir insan, psikolojisi bozularak yaşatılabilir, fakat bu bir hayat değildir. Konunun bir başka

---

¹⁰⁵ Mâide 90-91.

¹⁰⁶ İsrâ 17/70.

¹⁰⁷ Bakara 2/173, 195; Nisâ 4/91-94; Mâide 5/3, 32-33; Rûm 30/30.

¹⁰⁸ Mâide 5/89.

¹⁰⁹ Hac 22/39.

¹¹⁰ Açıklama için bakınız: Ebû İshak eş-Şâtıbî *el-Muvâfakât fi Usûli's-Şerî'a*, şerh: M. Abdullah Draz, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire ty., II, 8-10; Muhammed Tâhir b. Aşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi*, çev. V. Akyüz-M. Erdoğan, İstanbul 1988, s. 151-155.

boyutu da dinin daim ve kâim oluşuyla ilgilidir. Dolandırmadan söyleyelim ki, insanın yaşatılması dinin yaşatılması demektir.

İnsan hayatına dair burada değindiğimiz hassasiyetler, günümüzde dikkate alınmadığına şahit olabiliyoruz. Çeşitli organizasyonlarda, toplu veya bireysel eylemlerde, din adına yürütülen faaliyetlerde, insan olmanın nitelikleri zayıflatılıyor, hatta bozuluyor. Bu esef verici hal, ister Müslümanlar eliyle ister başkaları eliyle icra edilmiş olsun farketmez. İnsan hayatına ve haysiyetine kasteden bütün eylemler, onu yok etmenin başka yollarıdır ve bunlar kesinlikle din tarafından reddedilmiştir.

3. İyi hasletlerin Teşviki ve Beşerî Zaafların İyiye Tebdil Edilmesi

İnsan, iyiyi ve kötüyü tercih etme kabiliyetiyle, iyiye veya kötüye yönelme ve birini seçmeye meyilli yaratılmıştır. Tercih yapmada, hürriyet, irade ve akıl devreye girer.¹¹¹ Fakat iman en güçlü araçtır. Beşerî zaaflar, tekrarlanabilen bir olgudur, insanı eğiterek zaaflar ortadan kaldırılmaz, kaldırmak da hedef değildir. Olması gereken onların iyiye, insan hayrına olan biçime dönüştürülmesi ya da zaafiyetleri baskılayacak iyi hasletlerin öne çıkarılmasıdır. Bunun için mü'min, beşerî nitelikleri iyi yönde kullanma bilincine ulaşmalıdır. Bazı zaaflara ve beşerî olumsuzluklara karşı pekçok kere uyarı gelmesinde gözetilen amaç budur. Dikkatimizi çeken ilk uyarı, nefse¹¹² ve şeytanî desiselere¹¹³ karşı uyanık kalmayı sağlamakla ilgilidir. Şayet kişi iyiye yönelirse doğal olarak kötüden de uzak duracaktır. 'İyinin icrası, iyi insan, erdemli mü'min demektir' dedirten âyetler şöyledir:

Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik (el-birr) değildir. Asıl erdem(li kimse) Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere,

---

¹¹¹ İnsan 76/1-3, 28.

¹¹² Âl-i İmrân 3/77, 147; Mâide 5/87, 105; Şûrâ 42/ 15; İnsân 76/24.

¹¹³ Bakara 2/36, 168; Âl-i İmrân 3/36, 175; Nisâ 4/38, 60, 119, 120; Mâide 5/91; Enâm 6/121, 142; Enfâl 8/48; Nûr 25/21; Muhammed 47/25.

yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır.¹¹⁴

*Onlar bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever. {134} Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler. {135}*¹¹⁵

Bu âyetlerde övülen ve teşvik edilen hasletlere başkalarını da ekleyelim: Doğru sözlü olmak,¹¹⁶ sabretmek ve dua etmek,¹¹⁷ ahdi yerine getirmek,¹¹⁸ emanete sahip çıkmak,¹¹⁹ adil davranmak, adaletin tecellisi için çalışmak,¹²⁰ iyide yardımlaşmak,¹²¹ insanların ihtiyaçlarını gidermek ve infakta bulunmak,¹²² işleri ilgililerle danışarak yürütmek (şûrâ),¹²³ daveti güzel yapmak,¹²⁴ aşırılıklardan kaçınmak,¹²⁵ kâfirlerle dost olmamak,¹²⁶ erkeklik ve kadınlık haysiyetini (iffet) korumak,¹²⁷ selamlaşmak,¹²⁸ Allah ve

---

¹¹⁴ Bakara 2/177.

¹¹⁵ Âl-i İmrân 3/134-135; Ahzâb 33/70.

¹¹⁶ Ahzâb 33/71.

¹¹⁷ Bakara 2/153; Âl-i İmrân 3/200; Nahl 16/126.

¹¹⁸ Âl-i İmrân 3/76.

¹¹⁹ Âl-i İmrân 3/75; Nisâ 4/58.

¹²⁰ Nisâ 4/58.

¹²¹ Mâide 5/2.

¹²² Bakara 2/195, 254, 267, 272, 274; Âl-i İmrân 3/92.

¹²³ Şûrâ 42/38.

¹²⁴ Nahl 16/125.

¹²⁵ Âl-i İmrân 3/147; Hac 22/60.

¹²⁶ Nisâ 4/144; Mümteherine 60/13.

¹²⁷ Nûr 24/30-31; 33; Ahzâb 33/59.

¹²⁸ Nisâ 4/86.

Rasûlü'nün çağrısına icabet etmek,¹²⁹ ilgilendirmeyen şeyin peşine düşmemek.¹³⁰

Öfke makbul bir tutum olmamasına rağmen, insan hoşlanmadığı davranışlar karşısında öfkelenebilir. Kur'ân öfkenin iyiye tebdil edilmesi için affi teşvik etmiştir.¹³¹ Affetmenin geri dönüşü olumludur. Nitekim Hz. Muhammed, tebliği sırasında nazik ve yumuşak kalpli davrandığı için başarılı olmuş; bu güzel davranışlara bağışlayıcı olmayı da eklemesi istenmiştir.¹³² Benzer bir dönüşüm, dünyaya ve dünyalık şeylere düşkünlük ve çok kazanmaya aşırı hırslı olmakla ilgilidir. Çok olan her zaman iyi değildir, ona kapılmamak gerekir.¹³³

Dünyaya aşırı düşkünlüğün hastalık derecesine çıkmasına engel olmak Kur'ân'ın hedeflerinden birisidir dersek yanılmış olmayız. İnfakın teşvik edilmesi bencillik, mala düşkünlük, dünyaya aşırı bağlılık, nankörlük gibi reziletlerin, diğergamlık, başkalarını düşünme, onların halleriyle hallenme, muhtaçlara el uzatma, paylaşma, mülkün asıl sahibini bilme gibi faziletlere, iyi hasletlere dönüştürülmesi istenmiştir.¹³⁴ Bu teşviği gerçekleştiren Medineli ensar, muhacirlere 'verdiklerinden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymadıklarından, kendilerinin ihtiyacı olsa bile onları kendilerine tercih ettiklerinden dolayı' tebrik edilmiştir.¹³⁵ Sahip olduğu şeylerden başkalarına gönülden vermesi için yapılan çağrı¹³⁶ kişinin kapılması muhtemel düşkünlüğü durdurma ve iyiye tebdil etmeye yönelik olmalıdır.¹³⁷

---

¹²⁹ Enfâl 8/24.

¹³⁰ Mâide 5/101-102.

¹³¹ Bakara 2/52, 237; Âl-i İmrân 3/134; Nisâ 4/149; Nahl 16/126; Nûr 24/11-12, 22, 36-37; Şûrâ 42/40, 43; Teğâbun 64/14.

¹³² Âl-i İmrân 3/159.

¹³³ Hadîd 57/20.

¹³⁴ Tevbe 9/38, 55, 85, 75-76; Hadîd 57/7, 10, 23; İnsan 76/7-13.

¹³⁵ Haşr 59/9.

¹³⁶ Bakara 2/156; Âl-i İmrân 3/77, 92; Enfâl 8/7-8.

¹³⁷ Dünyaya aşırı bağlanmanın insan ve toplum bünyesindeki olumsuz etkileri için bkz. Burhan İşliyen, Dünyevîleşme, Ankara 2018, s. 45 vd.

Şu ebedî mesajı Kur'ân muhataplarına sık sık iletir: Mülkün gerçek sahibi Allah'tır, dilediğine verir dilediğinden alır, dünyaya aşırı meyletmeyin hiçbir şey sizinle kalmayacak.¹³⁸ Dünyalık şeyler için bir misal de aile hakkındadır. Öyle ki aileye bağlılık, aile fertlerine düşkünlük, aşırı evlat sevgisi insanı Allah'a karşı vazifelerinden alıkoymamalıdır.¹³⁹ Aksi takdirde onulmaz musibete katlanmak zorunda kalınabilir: *"Ey iman edenler! Sakın malınız, çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Böyle yapanların hüsrana uğrayacaklarını bilin."*¹⁴⁰ İnsanı zarara uğratacak zaafiyetlerin giderilmesine dair misalleri çoğaltabiliriz. Burada bazılarına sadece işaret etmekle yetiniyoruz. Cehaletin,¹⁴¹ korkuların,¹⁴² cimriliğin¹⁴³ giderilmesi; kırıcı olmayı ve yapılan iyiliği başa kakmayı terk etmek,¹⁴⁴ gösteriş ve rıyayı bırakmak,¹⁴⁵ taklitten uzak durmak,¹⁴⁶ sabırsızlığı yenmek,¹⁴⁷ ihaneti aklına bile getirmemek vs.¹⁴⁸

Bütün bunlar bir şuur haline ulaşılması için Kelâmullah'ın muhtevasında yer almıştır dememiz yanlış olmaz.

4. Birliğin Sağlanması

Hiçbir din bireysel kalmayı kabul etmez, başkalarına ulaşmayı, ümmetinin sayısını çoğaltmayı ister. Çünkü her din, haki-

---

¹³⁸ Bakara 2/107, 247; Âl-i İmrân 3/26,189; Mâide 5/17-18, 40, 120; Tevbe 9/116; Nûr 24/42; Fetih 48/14; Hadîd 57/2, 5; Cuma 62/1.

¹³⁹ Tevbe 9/23-24; Nûr 24/28; Mücâdele 58/22.

¹⁴⁰ Mâide 5/100; Tevbe 9/79; Münâfikûn 68/9.

¹⁴¹ Nisâ 4/17; Nûr 24/15; Cuma 62/2-3.

¹⁴² Enfâl 8/7, 9-12, 26, 61-64.

¹⁴³ Tevbe 9/76; Muhammed 47/38; Hadîd 57/24.

¹⁴⁴ Bakara 2/263.

¹⁴⁵ Enfâl 8/47.

¹⁴⁶ Bakara 2/170-171.

¹⁴⁷ Hucurât 49/1-5.

¹⁴⁸ Enfâl 8/27.

kati ve doğruyu temsil ettiğini ilan eder ve her bir insanın doğruya ulaşmasının peşine dűřer. Bu zaviyeden bakınca Medine'deki *yeniden oluşmayı* şöyle niteleyebiliriz: Manevî nitelikleri aynı, inanç ve ahlakta ortak zeminde buluşmuş, ibadet bilinci kendine özgü tapınma davranışlarına evrilmiş olan mü'minlerden müteşekkil basit guruplar, zamanla cemaate, nihayet ümmete doğru büyüme istidadı göstermiştir. Tabiri caizse Mekke'de kopanlar ile çevrede ayrı ayrı bulunanlar imanda ve fiziken bir araya gelmiş, dağımlıklar yekvücut hale gelmiştir. Bu toplanmada birliği temin eden başat unsur, din etrafında kardeşliktir.

Kardeřlik, imanının insana kazandırdığı yüksek duygusal hasletlerden birisidir. İnananların peygamber etrafında toplanması ise kelimenin tam anlamıyla sosyal birliktir, yani ümmettir. Ümmetin, inananların, Kur'ân buyruğu ile ortak inanç, ibadet ve davranış şekilleri kazanmış olmalarıdır.¹⁴⁹ İnanç, ibadet ve davranış, onları tek tip kişilik yapmış değildir, ancak ortak bir bilinç kazandırmıştır. Biz buna 'Müslüman bilinci' diyoruz. Ortak bilincin psikolojik ve maddî açıdan sağlam bir toplum bünyesi için değeri inkâr edilemez. Birlikten kastımız budur. Aksine geçici bir güç birliği, menfaat dayanışması, dűřmana karşı savunma ittifakı değildir; hiçbir dinin böyle bir gayesi olamayacağı gibi, ezelden gelen ilâhî sesleniş ve ebede gözünü dikmiş bir ideale sahip İslâm'da asla olamaz. Böyle bir birlik, aynı inancı paylaşmayanları da içinde barındırabilir. Bütün Müslümanlar ve başka inanç kültür ve tercihleri de içinde barındırabilir.¹⁵⁰ Bu noktada 'içeri almak' ve 'içerde tutmak' kavramlarını kullanacağım.

Müslüman bir toplum bünyesinde, *içeri almak*, Müslümanı dinin sınırları içerisinde tutmak, gayr-i müslimleri de İslâm'ın sınırlarına dâhil etmeye çalışmak demektir. *İçerde tutmak* ise Müs-

---

¹⁴⁹ Çalışkan, *Kur'ân'da Din Kavramı*, s. 118-121.

¹⁵⁰ Hayrettin Karaman ve diğerl., *Kur'ân Yolu*, V, 315-316.

lüman bünyede bulunan tüm üyelerin, bütün tarafların, bu çalışmada belirtilen anlamda yaşamasını sağlamaktır. İçerde tutmak, Müslüman olanların, en sağlıklı ilişkilerle birliğini devam ettirmek, gayr-i müslimlerle birlikte yaşamayı becermektir, onlara tahammül etmek, tahammülü öğretmektir.

Dinin yaşanması ve yaşatılması; aynı inançtan olanlardan manen güç alınmasıdır; duygu birliği hem dine bağlılığı, hem dünyada varlığının anlamı, hem de mutlu olmanın bir yoludur; başka inanç ve kültürlerle karşı varoluşu gerçekleştirmedi. Dünya nüfusunun büyük çoğunluğu gayr-i müslimdir. Bunlar içinde İslâm'ı yok etmeye çalışanlar olduğu gibi ona sempati duyanlar da vardır. Sempati duyanlarla işbirliği yapmak, düşmanlığı azaltmak, dini tebliğ etmek de birliğin uzantılarından biridir. Tevhid inancının sosyal yansımaları böyledir.¹⁵¹

Medine'nin seçkin Yahudi kabilesi Nadiroğulları, hem Müslümanlarla tarafsızlık anlaşmasını bozmaları, hem Rasûlüllah'a ihanet etmeleri, hem de mü'minlerin birliğine kastetmeleri sebebiyle Allah'ın emriyle sürgün edilmiştir.¹⁵² Haşr Sûresi'nde Rasûlüllah'ın önderliğindeki topluluğun birliğinin teminine dair güzel ifadeler vardır:

Allah'ın onlardan alıp rasûlüne fey olarak verdikleri için siz at veya deve koşturmuş değilsiniz. Ama Allah elçilerini dilediği kimselere üstün kılar. Allah her şeye kadirdir. {6} Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp rasûlüne fey olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse

---

¹⁵¹ İsmail Çalışkan, "Dinî Bir Tutum Olarak Ötekine Yaklaşımın Kur'ânî Temelleri", *Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1, 2007, sayfa 7-30.

¹⁵² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXII, 496-515 (Haşr sûresi 1-6. âyetlerin tefsiri).

onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir. (7) (Bu gelirler) Allah'ın lütuf ve rızâsının peşine düşerek Allah'a ve rasûlüne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir. (8) Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır. (9) Bunların ardından gelenler de "Ey rabbimiz" derler, "Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin." (10)¹⁵³

Erdemli mü'minler toplumunun teşekkül etmesi bağlamında andığımız âyetlerle bir arada değerlendirdiğimizde bu âyetlerin maksadını daha iyi anlayabiliriz. Burada birliğin özünü oluşturan hususlardan birisi yapılanların içten, kalben yapılmasıdır. Nitekim aynı sûrede münafıklar Yahudilerle işbirliği yaparak yekvücut bir topluluk görüntüsü vermişlerdir, ancak içten dar-madağınaktırlar, onların bu hali akıllarını doğru dürüst kullanmalarını sebebiyledir.¹⁵⁴ "Bu âyette, bir toplumun birlik ve beraberlik ruhu içinde olmaması durumunun "aklını iyi kullanmamaları" gerekçesiyle açıklanması, toplumsal dayanışmanın sırf duygu bağları temeline değil aynı zamanda rasyonel esaslar üzerine dayalı olabileceğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde oradaki muhtelif sosyal gruplarla karşılıklı hak ve vecibeleri düzenleyen bir hukukî metin hazırlayıp ilgililere imzalatmış, bu taahhütlere uyulduğu

---

¹⁵³ Haşr 59/6-10.

¹⁵⁴ Haşr 59/14.

sürece -farklı inanç gruplarından oluşmasına rağmen- Medine toplumu huzur ve güven içinde olabilmişti.”¹⁵⁵

Nûr sûresi de toplumsal birliğin ve araya fitne sokarak onu birbirine düşürmenin dersleri ile doludur. Önce zina iftirası (İfk) olayında, Hz. Âişe'nin arkasında durmayıp bu yalana destek veren, kısmen katılan, hatta ses çıkarmayan sahabiler 10-11. âyetlerde sert bir şekilde kınanmış, Sa'd b. Muaz gibi “Bu açık bir yalandır” diyenlerin sözü vahiy tarafından onaylanmıştır.¹⁵⁶

Hz. Âişe'ye iftira atıldığında mü'minlerden bu olaya iştirak ettikleri oranda sorumlu oldukları açıklanmıştır: “Onlardan her biri, bu günahı işlediğini yüklenecektir.” Mukâtil, gayet isabetli bir şekilde, âyetten genel bir hüküm çıkarmıştır: “Bu âyette, aralarında bir günah olduğunda her bir ferдин ona bulaştığı oranda ortak, katıldığı kadarıyla sorumlu olduğuna dair bütün Müslümanlar için bir ders vardır.”¹⁵⁷

Sûrenin 19. âyetinin ilan ettiğine göre, ifk olayında asıl gözetilen hedef, fahşa ile mü'minlerin arasında fitne ve dolayısıyla ayrılığın düşmesidir. Bu nedenle vahim sonuçlar doğuran başkalarının iffet ve namusu ile oynamak, büyük bir günah sayılmıştır. Hem başka mü'min kadın ve erkekleri hem onları ve kendini koruma prensibi getirilmiştir.¹⁵⁸

Savaşta muzaffer olmak, düşman karşısında başarıyı elde etmek için bir birine kenetlenmeye, tek bir beden gibi hareket etmeye ihtiyaç vardır. Yüce Allah bu tavrı sergileyenleri sevdiğini¹⁵⁹ hatta onlarla beraber olduğunu, onlara yardım ettiğini ve

---

¹⁵⁵ Karaman ve diğerl., *Kur'ân Yolu*, V,298.

¹⁵⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferîd, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1424/2003, II, 411-413.

¹⁵⁷ Mukâtil b. Süleyman, tefsir, II, 411-413.

¹⁵⁸ Nûr 24/11-20, 23, 11-31; Enfâl 8/25, 73; Tevbe 9/48; Tevbe 9/34-70.

¹⁵⁹ Saff 61/4.

edeceğini ilan etmiştir. Yine her türlü zorluğa göğüs gererek peygambere dolayısıyla Allah'a verdikleri söze bağlı kalanlara Allah da yardım etmiş, lütfuyla kenetlenmelerini sağlamıştır.¹⁶⁰

Birlik, mü'minlerin Allah'ı ve peygamberinin buyruklarına uymasıyla (itaat),¹⁶¹ ümmet ve kardeşlik şuurunu muhafaza etmeleriyle, bu havuzda yer alanların madden ve manen gözetilmesiyle,¹⁶² kadınıyla erkeğiyle iyi vasıfları korumalarıyla,¹⁶³ böyle güzide bir topluluğa Allah'ın lütfuyla güzel geçinecek sevgi gibi araçları yaratmasıyla¹⁶⁴ mümkündür.

5. Dinin İkâmesi Ya Da Mü'minler Dünyasının Gerçekleşmesi

Kur'ân-ı Kerim'in anlatımlarından ulaştığımız ve yukarıda dile getirdiğimiz 'yaşanmayan din din değildir' yargımızı tersinden okuyacak olursak din yaşandığı zaman din olur, dinin kuruluş gerekçesi yaşanmaktır. Mü'minlerin yapmadıklarını, yapamayacaklarını söylemelerinin Allah katında büyük günah kabul edilmesinin¹⁶⁵ sebebi de bu olmalıdır. Dinin ikamesi, onun kâim ve daim olmasıdır. Diğer bir ifadeyle onun, ikâmesi mü'minlerin inanç, ibadet, duygu, kültür olarak varlığını tezahür ve devam ettirmesidir. Bunun için bir yandan aynı inancı paylaşanların birliği bir yandan da dinin yaşanacağı güven ortamının bulunması gerekir.¹⁶⁶

---

¹⁶⁰ Nisâ 4/146; Enfâl 8/27; Tevbe 9/40, 111, 117; Muhammed 47/7; Fetih 48/1-5, 9-10, 15, 17-21, 24-25, 28.

¹⁶¹ Nûr 24/48, 52, 54, 56; Enfâl 8/20-21, 24, 46; Nûr 24/62; Ahzâb 33/36; Muhammed 47/33; Haşr 59/7.

¹⁶² Enfâl 8/72-75; Tevbe 9/23-24, 56, 71-72, 67, 98-99, 100-110, 120-122, 128; Ahzâb 33/5-6, 18-22, 56; Fetih 48/29; Hucurat 49/6-7, 10, 13-15; Haşr 59/7-10; Mümtehhine 60/1-2, 7-9, 13.

¹⁶³ Ahzâb 33/35.

¹⁶⁴ Enfâl 8/63-64, 72-73; Nûr 24/13-14, 62; Mücâdele 58/22.

¹⁶⁵ Saff 61/2-3.

¹⁶⁶ İsmail Çalışkan, "Kur'ân'da Amel", *Din ve Toplum*, 4 aylık ilmî dergi, Diyanet yayınları, Ankara 2018, cilt 5, sayı 3, sayı 15, Ocak 2018, ss.34-41.

İnananlar, vazifelerini yerine getirerek üzerlerine düştüğü kadarıyla dini gerçekleştirmekle sorumludur. Küllî mânâda dinin gerçekleşmesini Allah kendi üzerine almıştır. “*Kâfirlerin hoşuna gitmese de Allah nurunu tamamlayacaktır.*”¹⁶⁷ ve benzeri âyetleri¹⁶⁸ bu kapsamda okuyabiliriz. Yalnız mü’minlerin de Allah’a ‘destek’ olmaları¹⁶⁹ gerekmektedir.

Dinin ikâmesi ve böylece mü’minler dünyasının gerçekleşme-sinde vazgeçilmez iki unsur olarak gördüğümüz, sorumluluk ve lider ihtiyacına dikkat çekmek istiyorum. Sorumluluk her bir ferdin kendini bilmesi, ne yapacağını ve yapması gerektiğinin şuurunda olması ve buna göre davranmasıdır.¹⁷⁰ Liderlik ise idare eden, hükmeden, yönlendiren ve bir arada tutan gücü temsil eder. Medine’de güç Hz. Muhammed ile birlikte Kur’ân’dı; ikisi bir bütün ve tek bir gücü.¹⁷¹ Aşağıdaki âyetler bu bahse dairdir:

*(Ey Muhammed!) Her ümmetin kendi içinden üzerlerine bir şahit göndereceğimiz, seni de onların üzerine bir şahit olarak getireceğimiz günü düşün. Sana bu kitabı; her şey için bir açıklama, doğru yolu gösteren bir rehber, bir rahmet ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.*¹⁷²

*Elif, Lam, Ra. Bu, Rablârinin izniyle insanları karanlıklardan nûra çıkarasın diye indirdiğimiz bir kitaptır. Azîz hamîd olanın yoluna gir. Bütün hamd onadır.*¹⁷³ *Bizim Kur’ân’dan indirdiğimiz,*

---

¹⁶⁷ Saff 61/8.

¹⁶⁸ Enfâl 8/8; Tevbe 9/32, 33; 10 Yûnus 82; Fetih 48/28.

¹⁶⁹ Saff 61/14.

¹⁷⁰ Ahzâb 33/15, 72.

¹⁷¹ Hadîd 57/25-28.

¹⁷² Nahl 16/89.

¹⁷³ İbrahim 14/1.

*mü'minler için şifâ ve bir rahmettir, zâlimlerin ise hüsrânını artırır.*¹⁷⁴ *Ey insanlar! İşte size rabbinizden bir öğüt ve gönüller derdine bir şifa ve mü'minler için bir hidayet ve rahmet geldi.*¹⁷⁵

Fahreddin Râzî, “*İman eden ve doğru şeyler yapanlar için Allah bir sevgi yaratacaktır*”¹⁷⁶ âyetinde *seyec’alü* fiilinin başındaki gelecek bildiren *se* harfinden hareketle bu âyetin indiği ve kâfirlerin onlardan nefret ettiği Mekke’nin zor ortamında değil ‘İslâm geldiği zaman’ sevgi yaratacağını söyler.¹⁷⁷ Onun ‘İslâm geldiği zaman’ dediği Medine’de gerçekleşecek olan mü’minler dünyası olmalıdır. O halde Mü’minler dünyası, onların inanç, ibadet, sâlih amel yanında kendi duygu ve hayalleriyle, ilim ve sanatlarıyla tahayyül ettikleri hayatı kurmalarındır. Medine bu hayalin gerçeğe dönüştüğü mü’minler dünyasıdır.

Elbette ‘mü’minler dünyası’ eksikliği-fazlası, doğrusu-yanlış vs. kendi gerçekliği ile 622-632 yılları arasında yaşanmış bitmiştir; fakat onun temsil ettiği gerçekliğin sunduğu örneklik ve ilham ettiği hayat bitmemiştir, bitmez de. Allah’ın muradı bunun kıyamete kadar devam ettirilmesi yönündedir. Her devrin Müslümanları Medine mü’minler dünyasını böyle okumalıdır.

Sonuç

Medine gibi bir mü’minler dünyasının kurulması Mekke’de başlar, bu yüzden Mekke Medine’de biter. Medine sadece bir şehir değildir, her hangi bir şehir de değildir; bir dinin ilan ve ikamesinin merkezi, bir dünyanın çekirdeğinin toprağa ekilmesi, bir medeniyet kodlarının yazılması, bir geleceğin ufuklarının çizilmesidir. Bu şehri bu açılardan yeniden ve yeniden okumak, tahlil

---

¹⁷⁴ İsrâ 17/82.

¹⁷⁵ Yunus 10/57.

¹⁷⁶ Meryem 19/96.

¹⁷⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikir, 1. baskı, Beyrut 1401/1981, XVI, 256.

etmek ve yazmak lazım gelir. Kendi açımızdan yaptığımız okumada gördük ki, Mekke'de imanın gönle yerleşmesi, mü'min bilinç ve şahsiyetinin oluşturulması öncelikli iken Medine'de bunların uygulaması, hayata geçirilmesi, iman-bilinç birlikteliğinden iyi bir hayat yaşanması (*sâlih amel*) önem kazanmıştır.

Mekke'de şirik, zulüm kabul edilmiştir, Medine'de ise buna ilaveten sosyal düzenin tahribi, insana yapılan engellemeler, baskılar ve öldürmeler zulüm kapsamındadır. Öncekinde insanın zaafı ön planda iken sonrakinde müşrik, kâfir, münafık ve Yahudilerin sorunları, mü'minlerin yer yer yanlış tutum ve tavırları çok işlenir. Mekke'de genel karakter insanın tanrıyla mücadelesi, Medine'de ise insanın insanlarla (mü'minlerle), Allah'la ve dinle mücadelesidir.

Şüphesiz Medine'de gerçekleştirilmek istenen şey, Allah'ın iradesi doğrultusunda tevhide dayalı inanç ile onun tezahürü olan ibadet ve beşerî davranışlardır. Kur'ân'ın vurguladığı gibi, insan tabiatı (*fitrat*) değişmez, fakat ondan uzaklaşılabilir.

İslâm fıtrata uygun dinin adıdır. İslâm prensipleri konulurken mü'minlerin şahsında temsil edilmiştir, temelsiz ve farazî değil, gerçek ve gerçekleşmesi mümkün bir hayat istenmiştir. Dolayısıyla bir yandan vahyin hedefi gerçekleşirken bir yandan da Medine'de erdemli bir toplum doğmuştur. Bunlar her halleri ile Allah'ın kulları olarak sahâbîlerdi; ama aynı zamanda bütün beşerî özellikleri ile birer insandılar; artıları ve eksileri ile Hz. Muhammed'in güzide arkadaşlarıydılar ve nihayet onlar vahyin ilk muhataplarıydılar. Kur'ân vahyinin yol göstermesi ve desteği ile meydana gelen ve Muhammed ümmetinin çekirdeğini oluşturan bu güzide topluluk ve onların rehberi olan Rasûlüllah, sonraki asırlarda hemen her alanda Müslümanlar tarafından örnek alınmıştır.

Medine’de gözlenen durum, çağımızda da sosyolojik açıdan benzerlikler arzeder, çünkü olan biten her şey insanîdir, insanlarla ilgilidir. Dolayısıyla orada amelî (ümmetin oluşumu, ikili ilişkiler, siyasî durum, ahlâkî ilkeler vs.) ve nazarî sorunların çözümüne yönelik uygulamalar ve ilkeler, bizim sorunlarımızın çözümünde de istifade edilebilir kabiliyettedir. Burada en büyük desteğimiz iman-akıl işbirliğidir.

Gönle yerleşen iman akılla birleşebilirse büyük bir manevî kuvvete dönüşür. Günümüzde Müslümanların birliği öncelikle iman-akıl birlikteliğinden doğan manevî ve duygusal birliktir. Peki! Bugün Müslümanların nasıl bir insan, hayat ve gelecek tasarımı var ya da böyle bir dertleri var mı, nasıl bir dünya istiyorlar?, istediğimiz yapı için bir planımız var mı?, din bunun neresinde? Acaba günlük mü yaşıyoruz?

Yine günümüzde bir mesele olarak gündemden düşmeyen, birlikte ya da bir arada yaşama, öteki ile ilişkilerin alt ve üst sınırları, farklı din, kültür, fikir ve sosyal tercihlere karşı Müslümanların yaklaşımı gibi konulara Medine devrinden ilham alınacak çok sayıda âyet ve nebevî uygulama vardır.

Son olarak, yazıda ortaya konan fikrin tefsir ilmiyle bağlantısına değineceğim. Vahiy sürecinde Kur’ân’ın sonraki olaylara birbir tekabüliyeti olmayabilir, olmaz da. Fakat bunu aşacak yol tefsirdir. Bir anlamda tefsir, Kur’ân’ın mânâlarını sabit olmaktan kurtarıp yeni tekabüliyetler aramasıdır, buna *anlam genişletilmesi* veya *anlam tekrarı* diyebiliriz. Peygamberin (s.a.v.) vefatından hemen sonra tefsirin başlaması bunun göstergesidir.